

UOT 165.7

Ş.Ə.Bünyatova
Bakı Dövlət Universiteti
shams.bunyatova@gmail.com

ОБЪЕКТИВН ҺӘҚІҚӘТ ЕЛМІ-ФӘЛСӘФІ İДЕАЛ КİМİ

DOI: 10.30546/170899876.72.1.2024.010

Аçar sözlär: *obyektiv həqiqət, subyektivizm, relyativizm, qismi həqiqət, bilik, obyektiv gerçəklik*

Məqalədə obyektiv həqiqət anlayışının mahiyyəti, onun elm və fəlsəfə kontekstində necə qəbul olunduğu araşdırılmışdır. Bu mənada obyektiv həqiqətin ontoloji və qneseoloji aspektlərinin münasibəti təhlil olunmuş, eyni zamanda insan qavrayışı və təcrübəsi ilə necə qarşılıqlı əlaqədə olduğuna da xüsusi yer verilmişdir. Tədqiqatın əsas məqsədi obyektiv reallığa çatmaq prosesində insan qavrayışının üzləşdiyi çətinlikləri dərk etmək və obyektiv həqiqət anlayışının insan biliyinin hədudları ilə əlaqəsini müzakirə etməkdir. Bu kontekstdə subyektiv həqiqət ideyası, həqiqətin nisbiliyi, “qismi həqiqət” ideyası kimi müxtəlif yanaşmalara, eyni zamanda filosoflarının məsələyə dair mövqelərinə müraciət olunmuş, müqayisəli təhlil aparılmışdır. Bu kontekstdə məqalə obyektiv həqiqətin dərk edilməsində elm və fəlsəfənin qarşılıqlı əlaqəsinin əhəmiyyətini vurğulayır və obyektiv həqiqətin mahiyyətinin daha dərindən dərk olunması prosesində multidissiplinar yanaşmanın vacibliyini qeyd edir.

Ш.А.Бунятова

ОБЪЕКТИВНАЯ ИСТИНА КАК НАУЧНО-ФИЛОСОФСКИЙ ИДЕАЛ

Ключевые слова: *объективная истина, субъективизм, релятивизм, частичная истина, знание, объективная реальность*

В статье анализируется сущность понятия объективной истины и его восприятие в контексте науки и философии. В этом смысле анализируется взаимосвязь между онтологическим и гносеологическим аспектами объективной истины, при этом особое внимание уделяется тому, как она взаимодействует с человеческим восприятием и опытом. Основная цель исследования – понять трудности, с которыми сталкивается человеческое восприятие в процессе постижения объективной реальности, и обсудить взаимосвязь между концепцией объективной истины и границами человеческого знания. В связи с этим были рассмотрены различные подходы, такие как идея субъективной истины, относительность истины, идея "частичной истины", а также позиции современных философов по данному вопросу и проведен сравнительный анализ. В связи с этим в статье

подчеркивается важность взаимодействия науки и философии в понимании объективной истины и обращается внимание на важность мультидисциплинарного подхода в процессе более глубокого понимания сущности объективной истины.

S.A.Bunyatova

OBJECTIVE TRUTH AS A SCIENTIFIC-PHILOSOPHICAL IDEAL

Keywords: *objective truth, subjectivism, relativism, partial truth, knowledge, objective reality*

The article analyses the essence of the concept of objective truth and how it is accepted in the context of science and philosophy. In this sense, the relationship between the ontological and epistemological aspects of objective truth is analysed, with special attention paid to how it interacts with human perception and experience. The main aim of the research is to understand the difficulties encountered by human perception in the process of reaching objective reality and to discuss the relationship between the concept of objective truth and the limits of human knowledge. In this context, various approaches such as the idea of subjective truth, the relativity of truth, the idea of "partial truth", as well as the positions of contemporary philosophers on the subject have been discussed and a comparative analysis has been carried out. In this context, the article emphasises the importance of the interaction of science and philosophy in understanding objective truth and draws attention to the importance of a multidisciplinary approach in the process of deeper understanding of the essence of objective truth.

Giriş

Həqiqətə çatmaq üçün insan şüurunun imkan və hədudları nə qədərdir? Varlığın həqiqətini qavramaq mümkündürmü? Obyektiv həqiqət varmı? Bəs bu həqiqəti hər kəs eyni dərəcədə dərk edirmi? Obyektivlik anlayışının hədudları nədir və o idrakda subyektivlik anlayışından tamamilə müstəqildirmi? kimi suallar elm və fəlsəfi düşüncə tarixində hər zaman aktual və cavabı axtarılan problemlər olmuşdur. Beləliklə, məqalədə günümüzün fəlsəfi və elmi diskussiyalarının mərkəzi mövzularından olan obyektiv həqiqət anlayışı təhlil olunmuşdur. İstənilən tədqiqat mövzusunda olduğu kimi həqiqətin obyektivliyi anlayışının təhlili zamanı ilk çözülməsi vacib problemlərdən biri onun hədudlarıdır. Yəni obyektivlik dedikdə, bu terminin daxilinə nələr aid edilməlidir? Məsələn, dövlət, pul, qanunlar və s. kimi anlayışlar bura aiddirmi? Məsələyə radikal materialist mövqedən yanaşsaq, onun tərkib dairəsini yalnızca maddi şeylərlə məhdudlaşdırmalı və sadalananları obyektiv reallıq deyil, insan təxəyyülünün məhsulu hesab etməliyik. Əksinə, məsələyə radikal sosial konstruktivistlərin baxış bucağın-

dan yanaşsaq, fiziki dünyanın “kobud faktları” (brute facts) istisna olmaqla, yerdə qalan bütün obyektiv anlayışların subyektlər və onların qarşılıqlı təsiri nəticəsində yarandığını deməliyik. Digər tərəfdən “ifadələr gerçəkliyin rəsmidir”, – deyən Vitgenşteyn və bir çox analitik filosoflara görə, obyektivlik məhz dil vasitəsilə açıqlığa qovuşan gerçəkliyin lingvistik-obyektiv təsviridir. Bu mənada ideoloji əsasından asılı olmadan bütövlükdə fəlsəfi dünya görüşü sistemində xüsusi əhəmiyyət kəsb edən obyektiv həqiqət anlayışı məqalədə müxtəlif kontekstlərdən dəyərləndirilmiş, eyni zamanda bu anlayışa əks mövqedən çıxış edən iddialar da təhlil olunmuşdur.

Qustav Hempelə görə, elmi tədqiqatların əsas epistemik faydası, elmin məqsədi kimi qəbul edilmiş “həqiqət axtarışına” uyğun gələn, doğru ifadələrdən qurulmuş maksimal əhatəli cavab sistemi formalaşdırmaqdır [5, s.465]. Bununla belə, həqiqət haqqında fəlsəfi mübahisələrə nəzər salsaq, bir tərəfdən fərdi meyillər və mədəni-irsi xüsusiyyətlər nəzərə alınmadan hər kəs üçün eyni olan obyektiv həqiqət ideyası, digər tərəfdən isə hər hansı fikrin yalan və ya həqiqət kimi qəbul edilməsinin mədəniyyət, tarixi şərtlər və indvidlərdən asılı olaraq dəyişdiyini iddia edən relyativist baxışlarla rastlaşacağıq. Əsas etibarilə, fəlsəfənin ontoloji sferası ilə əlaqələndirilən obyektiv həqiqət anlayışına bir çox tərif verilmiş və buna paralel olaraq onun fərqli aspektləri qabardılmışdır. Obyektiv həqiqətin “doğru, düzgün biliyin obyektivlik xüsusiyyəti; obyektiv gerçəkliyin inikası nəticəsində əldə olunan bilik; insandan kənar və müstəqil şəkildə mövcud olan həqiqət” və s. kimi izahlar ilə ədəbiyyatlarda rastlaşırıq. Bəs ümumiyyətlə obyektivlik, obyektiv gerçəklik və həqiqət dedikdə hansı hallar nəzərdə tutulmalı, hansı şərtlər ödənilməlidir?

Obyektivlik anlayışının əsas xassələri

Amerikalı filosof Robert Nozik “İnvariantlıqlar” adlı əsərində obyektivlik xassəsinin üç istiqamətini vurğulayır. Belə ki, ilk növbədə obyektiv həqiqət eyni və ya fərqli hissi qavrayış formaları vasitəsilə müxtəlif zamanlarda ayrı-ayrı müşahidəçilər tərəfindən (eyni zamanda laborator şəraitlərdə) həmin formada və anlamda dərk olunan həqiqətdir. Nozikin təbirincə desək, obyektiv olan fərqli transformasiyalar, dəyişikliklər prosesində invariant, yəni dəyişməz qalandır. İkinci xüsusiyyət birinci ilə bağlıdır və obyektiv həqiqətin intersubektiv razılaşmaya əsaslanan istiqamətini ifadə edir. Sonuncu xüsusiyyət isə obyektiv həqiqətin müstəqilliyidir. Yəni p obyektiv həqiqətdirsə, o, fərdlərin inancları, istəkləri, arzu və müşahidələrindən asılı olmadan elə p-dir [7, s.75-76]. Bu mənada, belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, R.Nozikə görə, obyektiv həqiqət müəyyən mənada fakt anlayışına adekvatdır və intersubektivlik, müstəqillik, yoxlanıla bilmə onun zəruri xüsusiyyətləridir. Lakin qeyd etdiyimiz kimi, radikal obyektivizm tərəfdarlarına görə, R.Nozikin

iddialarının əksinə, həqiqət konsensus və ya razılaşma nəticəsi deyil, həqiqət zamandan, məkandan və hətta insanlar tərəfindən bilinib-bilinməməsindən asılı olmadan var olan anlayışdır. Yəni həqiqətin “öz həqiqiliyini isbat etmək üçün” kəşf edilməyə və ya bilinməyə ehtiyacı yoxdur. Amerikan filosof Maykl Linç bu mənada öz fikrini ifadə edir: “Bildiyim tək şey var ki, o da hər şeyi bilmədiyim və başqalarının da bilməməsidir. Üstəlik əsla bilməyəcəyimiz və hətta bildiyimizi düşündüyümüz, əslində isə bilmədiyimiz saysız-hesabsız şeylər də var. Bu sağlam düşüncəni qəbullandığınız zaman həqiqətlə bağlı ilkin gerçəkliyə sadıq qalacaqsınız: həqiqət obyektivdir” [6, s.10]. Məsələn iddia oluna bilər ki, kainatdakı ulduzların sayı tək ədəddir. Lakin istənilən halda bu iddia nəzəri və ya empirik yollarla yoxlana bilərmi? Cavab aşkardır, təbii ki, xeyr. Məhdud zaman çərçivəsində yaşayan insan sonsuz kainatla bağlı olan bu sualın cavabını bəlkə də heç bir zaman öyrənməyə nail ola bilməyəcək. Buna baxmayaraq, bizim ona inanmağımızdan asılı olmayaraq, verilən iddianın doğru olma ehtimalı da həmişə qalacaqdır. Bənzər fikirlərlə “Keçən yaz bu ağac çoxlu çiçək açmışdı – cümləsindəki “çox” ifadəsi ağacdakı çiçəklərin sayını bildirən kəmiyyət ölçüsüdür, hətta bu sayın ədədlərlə təsvirini heç kimsə bilməsə belə, o mənim üçün obyektiv həqiqətdir”, – deyən çex filosof və riyaziyyatçısı Bernard Bolzanonun yaşamasında da rastlaşırıq.

Klassik həqiqət anlayışının dialektik materializm çərçivəsində təkmilləşdirilməsində ən vacib addım ilk növbədə həqiqətin obyektivliyi məsələsinin vurğulanması olmuşdur. Bu kontekstdə, müəyyən mənada ziddiyyətli səslənsə də, V.Lenin obyektiv həqiqət anlayışını insan qavrayışının subyektdən, insandan və bəşəriyyətdən asılı olmayan məzmunu kimi səciyyələndirir. Lakin bu o demək deyil ki, obyektiv həqiqət sırf obyektiv dünyanın elementidir. O, insan biliyini subyektiv forma baxımından deyil, obyektiv məzmun baxımından təsvir edir. Obyektiv həqiqət dedikdə, obyektiv dünyanı, gerçəkliyi təkrar istehsal edən insan biliyi kimi başa düşmək olar. Məhz bu şərt ödənilmədiyi halda obyektiv həqiqət subyektdən asılı olmur. Bu mənada, Popperin fikrincə, həm koherent, həm də pragmatik konsepsiyanın aşkar formada subyektivizmi qabartması, klassik (korrespondent) konsepsiyayı obyektiv həqiqət nəzəriyyəsi kimi qəbul etməyə imkan verir. Çünki obyektiv həqiqət dedikdə, gerçəkliyin olduğu kimi qavranılması, məkandan və zamandan asılı olmayan, hər kəs tərəfindən qəbul olunan həqiqət nəzərdə tutulur. Bu aspektdən yanaşsaq, obyektiv həqiqətin üç əsas elementi – qavrayan subyekt, qavranılan obyekt və onlar arasındakı “saf” (birbaşa) əlaqə klassik nəzəriyyədə olduğu kimi özünü göstərir.

Obyektiv həqiqət-ontoloji və qneseoloji aspektlərin vəhdəti kimi

Həqiqətin obyektivliyi xüsusiyyətindən bəhs edərkən, onun ontoloji

və qneseoloji tərəflərinin qarşılıqlı münasibətini qeyd etmək zəruridir. Belə ki, ontoloji həqiqətin olmadığı yerdə, qneseoloji və ya epistemoloji həqiqətdən danışmaq qeyri-mümkündür. Ontoloji həqiqət dedikdə, gerçəkliyin olduğu kimi insan zehmində simvollaşdırılması deyil, obyektlərin daxilində, mahiyyətində gizlənən həqiqət nəzərdə tutulur. Haydeggerin də “Varlıq və zaman” əsərində qeyd etdiyi kimi, müddəaların doğruluğuna əsaslanan epistemoloji həqiqət varlığın özünü büruzə verməsinə əsaslanan daha fundamental ontoloji həqiqətdən doğulur [2, s.34-35]. Keçən əsrin Sovet filosoflarından M.Lifşiç “İdeal və real haqqında” adlı məqaləsində bu barədə qeyd edir: “...vurğulamalıyıq ki, həqiqətin şeylərin deyil, yalnızca düşüncənin və dilin xassəsi olması tezisi heç də etibarlı deyil” [10, s.124]. Burada söhbət həqiqəti biliyə, eyni zamanda şeylərin özünə, obyektlərə, hadisələrə, onlar arasında əlaqələrə şamil olunmasından gedir. Uçmayan təyyarə, yeyilə bilməyən çörək, müdrikliyi sevməyən filosofu buna nümunə göstərə bilərik. Bunlar öz adlarına uyğun gəlməyən anlayışlardır ki, obyektlə ideya arasındakı əlaqə pozulmuşdur. Staqiritanın (Aristotel) məsələ ilə bağlı fikrinə müraciət etmək məqsədəuyğundur: “Yalan predmetə xasdır... Yalan elə bir mövhumdur ki, fikir mövcud olsa belə, təbiət etibarilə olduğu kimi deyil, yəni ona yüklənmiş funksiyanı yerinə yetirmək iqtidarında deyil... Deməli, şeylər ya mövcud olmadığı üçün, ya da onların formalaşdırdığı ideya mövcud olmayan bir şeyi ifadə etdiyi halda yalandır” [9, s.48-49]. Bir sözlə, potensial halından aktuallıq mərhələsinə keçməmiş, varlıqlarını mahiyyətə aktualaşdırmamış, gerçəkləşdirməmiş şeylərin həqiqiliyindən danışmaq qeyri-mümkündür [1, s.234-236]. Qeyd etdiyimiz kimi, tarixən həqiqət anlayışına ontoloji və qneseoloji aspektlərin vəhdəti kimi baxılmışdır. Orta əsr Qərb fəlsəfəsinin aparıcı filosoflarından Akvinalı Fomanın fəlsəfi irsindən aydın görünür ki, həqiqətin hər iki tərəfi “veritas rerum” və “veritas intellectum” daima birlikdə təhlil olunmuşdur. Tarixin sonrakı inkişaf mərhələsində fransız və ingilis materialistləri ilə orta əsr sxolastik ənənəsi və teosentrizmi arasındakı kəskin mübarizənin nəticəsində həqiqətin materialist tərəfinin şərhə ön plana keçdi. Bu tendensiyanı dövrün fəlsəfi ədəbiyyatlarına nəzər saldıqda müşahidə etmiş oluruq. Məsələn M. Rozental və P.Yudin bu barədə yazır: “Həqiqət ideyanın obyektə uyğunluğu, obyektiv reallığı düzgün əks etdirən bilikdir” [9, s.47]. İ.Narski eyni qaydada “Həqiqət və həqiqilik problemi” adlı əsərində həqiqətə bu aspektdən tərif vermişdir: “Həqiqət obyektiv reallığa uyğun gələn insan şüurunun məzmunudur... O cisimlərin xassəsi deyil” [11, s.164-166]. Bu halda, belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, obyektiv həqiqət yalnız o halda ontoloji status qazanır ki, onun əksi olan qneseoloji həqiqətlə üzləşsin. Belə ki, hər iki tərəf bir-biri ilə sıx qarşılıqlı vəhdətdədir və onlar arasındakı əkslik materiya-şüur arasındakı münasibət kimi mütləq deyil. Eyni zamanda

qneseoloji həqiqəti də təktərəfli deyil, ontoloji baxımdan da izah etmək vacibdir. Əks halda süni şəkildə yaradılmış fərziyyələr, ehtimallar, qeyri-müəyyənliklər və qarışıq söz yığını ilə qarşılaşmalı olardıq.

Rutkeviçə görə, həqiqətin obyektivlik xüsusiyyətinin maddi aləmin obyektivliyindən fərqləndiyini görmək heç də çətin deyil: materiya şüurdan kənarda yerləşir və ondan asılı olmadan mövcuddur; həqiqət şüurdadır, lakin məzmunca nə ondan, nə də şüurun daşıyıcısından asılı deyildir. Formulun açıqlamasını versək, deyə bilərik ki, nə biliyin, nə də həqiqətin məzmunu şüurun daşıyıcısından asılı deyil, inikası həqiqi biliyin məzmununu təşkil edən obyektə bağlıdır.

Obyektiv həqiqət anlayışı marksist materializmdən öncəki nəzəri-fəlsəfi sistemlərin də müzakirə mövzusu olsa da, onu idrak prosesindən kənar məfhum kimi nəzərdən keçirməyə cəhd etmişlər. İdrak prosesinin mürəkkəbliyini nəzərə almayan bu baxışlar fəlsəfi sferada qənaətbəxş hesab olunmamışdır. Çünki həqiqəti obyektiv gerçəkliyin “saf” inikası kimi təsvir edən bu baxış biliyin əldə olunması prosesində insanın hissləri və qavrayış sistemini nəzərə almamışdır. Aqnostisizm və idealizmin Berkli, Hum, Kant kimi bir çox nümayəndələri subyektiv idrakı obyektiv həqiqətə çatmaq yolunda keçilməz maneə kimi şərh etmişlər və bu baxış sonralar neopozitivistlər tərəfindən də dəstəklənmişdir. Lakin subyektiv idealistlərdən fərqli olaraq neopozitivistlər obyektiv həqiqət anlayışının məğzini təşkil edən obyektiv dünyanın mövcudluğunu qəti surətdə inkar etmirdilər. Belə ki, onların fikrincə, obyektiv dünya var olsa belə, o empirik üsullarla yoxlana bilmədiyi üçün elmi fakt statusu ala bilməz. Obyektiv gerçəklik təcrübədən kənar, transendental qavrayış olduğu üçün insanların metafizik dünyalarına və inanclarına uyğun gəlir. Bu kontekstdə sual yaranır “obyektiv gerçəklik elmi bilik sayəsində əldə olunmursa, o zaman həqiqi bilik hansı növ gerçəkliklə uzlaşır?”. Neopozitivistlərə görə, sualın cavabı birbaşa hisslər vasitəsilə əldə olunan gerçəklikdir. Bu isə ziddiyyətli situasiyaya səbəb olur, belə ki, neopozitivistlərin klassik nəzəriyyənin metafizik gerçəkliyinə alternativ kimi təklif etdikləri reallıq xalis insan təfəkküründən asılıdır. Yuxarıda da adını çəkdiyimiz neopozitivistlərdən O.Neyratın fikrincə, gerçəkliyi təkcə nəzəriyyə və hissi qavrayışın birtərəfli uyğunluğu deyil, onların kombinasiyası və ya qarşılıqlı konsensusu kimi götürmək daha məqsədəuyğundur.

Xüsusilə fəlsəfənin ontoloji sferası ilə əlaqələndirilən obyektiv həqiqət anlayışına bir çox tərif verilmiş və buna paralel olaraq onun fərqli aspektləri qabardılmışdır. Obyektiv həqiqətin “doğru, düzgün biliyin obyektivlik xüsusiyyəti; obyektiv gerçəkliyin inikası nəticəsində əldə olunan bilik; insandan kənar və müstəqil şəkildə mövcud olan həqiqət” və s. kimi izahları ilə ədəbiyyatlarda rastlaşırıq.

Həqiqətin obyektivliyini təmin edən elementlər hansılardır sualına elmi realizm aspektindən də cavab vermək məqsədəuyğundur. Caret Leplinə görə, elm dünya haqqında əlçatan, empirik təzahürlərdən kənar daha dərin biliklər əldə etməyi mümkün qılır. Bu kontekstdə elm təkcə duyğu orqanları ilə qavranılan və müşahidə oluna bilən fenomenləri deyil, obyektiv gerçəkliyi anlamaq üçün bir vasitədir. Steven Uordun fikrincə, elmi realizm konsepsiyası dünyanın qavranılan təsviri ilə gerçəkdə var olan təsviri arasında fərq qoyur, beləliklə də, həqiqət dedikdə, obyekt və subyekt arasındakı ontoloji səddi müvəffəqiyyətlə aşan, həmçinin müstəqil obyektiv reallığın məxsusi təbiətini düzgün ifadə edən anlayışlar nəzərdə tutulur. Bu mənada, elmin başlıca (first major) məqsədi məhz bu iki dünya arasında fərqləri minimuma endirərək həqiqətin mahiyyətini əks etməkdir [8, s.13].

Mütəfəkkirlərin bir qismi təklif edir ki, ümumiyyətlə heç bir bəşər övladının obyektiv reallıqla birbaşa əlaqə qurması qeyri-mümkündür. Belə ki, əksər tədqiqatlar göstərir ki, beynimiz qavranılan obyekt haqqında məlumatları qəbul etdiyi anda təhrif etmiş olur və beləliklə də, onun şərhini obyektiv yox, subyektiv formada vermiş olur. “Tetçer effekti” adlandırılan eksperiment bunu sübut edən nümunələr qəbilindəndir. Dövrümüzün koqnitiv elm tədqiqatçılarından professor Donald Hofman iddia edir ki, rənglər, qoxular, dadlar və bu kimi digər anlayışlar fiziklərin bəhs etdiyi obyektiv reallıq anlayışı ilə eyni mənə kəsb etməyən, özünəməxsus mənada başa düşülən reallıq formaları, real təcrübədirlər. Məsələn, hansısa bir fərdin baş ağrısı real təcrübədir, halbuki bu fakt həmin şəxs tərəfindən dərk olunmadıqca o mövcud ola bilməz. Bu mənada belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, heç bir obyektiv həqiqət anlayışı yoxdur və bizim heç bir şey barəsində mükəmməl və ya mütləq biliyimiz yoxdur. Bu baxımdan obyektiv reallıq və obyektiv həqiqət anlayışlarının tərif, izahı, təsviri həm fəlsəfə arenasında, həm də nevrologiya sahəsində cavabı axtarılan ən aktual çətinliklərdən biridir.

Obyektiv həqiqətə qarşı subyektiv həqiqət və “həqiqətə bənzərlik” ideyası

Elm bir növ individual və ya fərdi həqiqətləri ümumi bilik sistemindən abstraktlaşdıraraq, bəşəriyyətin tərəqqisinə xidmət edə biləcək, daha faydalı ümumbəşəri, universal həqiqətlərə doğru can atır. Bununla belə qeyd olunmalıdır ki, fərdi və ya subyektiv həqiqətlərə tələbat insanın individuallığının, təkrarolunmazlığının mövcudluq forması kimi özünü büruzə verir. Yəni ümumi həqiqət fərdlər üçün qanəedici faktor deyil, çünki insan təkcə Homo Sapiens növünün bir nümayəndəsi deyil, unikalılığı ilə seçilən fərdiyyətdir.

Bu mənada, bir çox tədqiqatçılar və elm adamları universal qəbul olunan elmi bilik və ya həqiqətlərin geneoloji baxımdan individual

xarakterli, yəni konkret insan beyninin bəhrəsi olması fikri ilə razılaşırlar. Bu halda deyə bilərik ki, bu günün ümumi həqiqəti əslində dünənin fərdi-subyektiv həqiqətidir. Elmi həqiqətlərin ən yüksək formalarında belə mütləq şəkildə “şəxssizləşdirmə”yə nail ola bilmədiyimiz üçün alimlər elmi insanın fərdi fəaliyyət aktı kimi qəbul etməyə məcbur qalırlar. A.Puankarenin konvensionalizminə əsasən də, elmi həqiqətlərin mənbəyini, alimlərin könüllü razılığı əsasında birindən digərinə keçid edən, əvəzləyən individual həqiqətlər təşkil edir.

Təbii ki, elmi və ya digər növ həqiqətlərin subyektivlik xüsusiyyətini danmaq doğru hesab oluna bilməz, lakin subyektin rolunun radikal şəkildə şişirdilməsi də qəbul olunmaz bir haldır. Bu mənada, Aristotel “insan hər şeyin ölçüsüdür” deyən və alman fəlsəfə tarixçisi Eduard Zellerdən başlayaraq ilk relyativist adlandırılan Protoqorun fikri ilə razılaşırdı. Aristotela görə, Protoqorun həqiqət meyarını (subyektivlik mənasında) əsas götürsək, bu halda bütün düşüncələrin eyni anda həm doğru, həm də yalan ola bilmə xüsusiyyətinə malik olduğunu qəbul etmiş olarıq. Beləliklə, bütün fikirlər həqiqət kimi qəbul olunmalıdır. Belə ki, bütün insanlar bir-birindən fərqli, həmçinin bir-birinə zidd düşüncə tərzinə malik olduqları üçün eyni bir iddia kim üçünsə həqiqət, digərləri üçün isə səhv hesab olunacaqdır. Bu baxımdan, irland fəlsəfə tarixçisi Uqo Dzilioli Protoqorun relyativizmini Cozef Marqolisin təbirincə desək, “robust relativism”, yəni nisbiliyin radikal variantı kimi qələmə verməyi təklif edir. Bu növ relyativizm aletik (həqiqətin nisbiliyi, hər kəs üçün öz həqiqəti), epistemoloji (bizim biliklərimiz şeylərə yox, fenomenlərə aiddir) və ontoloji (özündə şeylər yoxdur, hər şey başqaları ilə nisbətdə və əlaqədə var olur) relyativizmin sintezindən təşkil olunduğu üçün güclü və ya radikal adlandırılır [13, s.699]. Formal məntiqin yaradıcısı Aristotel üçün bu baxış bucağı qeyri-məqbuldur və həqiqət anlayışını mənasızlaşdıran, nisbiləşdirən bir addımdır.

İndividual anarxizmin qurucusu Maks Stirner Protoqorun tərifini daha da kəskinləşdirərək yazır: “...insan hər şeyin ölçüsü deyil, bu ölçü Mənəm. ...həqiqət özünsən-təkcə sənsən. ...səndən əvvəl onun heç bir dəyəri yoxdur. ...çünki onun dəyəri özündə deyil, Məndədir, ...mənim üçün həqiqət yoxdur, çünki Məndən üstün heç bir şey yoxdur, ...həqiqət mənə məxsus olandır... Həqiqətin meyarı Mənəm” [12, s.341-343].

Həqiqətin ekzistensialist konsepsiyasına əsasən isə, insan-subyekt və həqiqət anlayışları ayrılmaz ikilidir. Həqiqət insanın varlığında təzahür tapır. Bu mənada eksiztensialistlərə görə, fərd həqiqətdən daha üstün deyil, onunla birgə olandır. Yəni insanın mövcudluğunun məna qazanması və şəxsiyyətin formalaşması həqiqətin dərk olunması ilə identikdir. Bir növ deyə bilərik ki, insan həqiqətdən danışarkən əslində özündən danışmış olur. Beləliklə, şəxssizləşdirilmiş elmi həqiqət anlayışına qarşı ekzistensialist həqiqət

ideyası da çıxış edir.

Personal bilik konsepsiyasının yaradıcısı Maykl Polani də hesab edir ki, elmi həqiqətlərin əldə olunmasında fərdiliyin əhəmiyyətinin vurğulanması nöqsan və ya əksikliyin sübutu kimi deyil, əksinə biliyin zəruri struktur elementi kimi dəyərləndirilməlidir. Bu mənada Polani intellektual məsuliyyət xüsusiyyətini vurğulayır.

Ümumiyyətlə, məqalənin giriş hissəsində də qeyd etdiyimiz kimi, obyektiv həqiqət ideyasına qarşı iki cür əks yanaşmanı ayıra bilərik. Birincisi relyativist yanaşma, digəri isə “verisimilitude” (həqiqətə bənzərlik) və ya “qismi həqiqət” kimi dəyərləndirə biləcəyimiz yanaşmadır. Bu mənada hər iki baxış həqiqətin kontekstual və nisbilik xüsusiyyətlərini qabardan fəlsəfi perspektivdir. İkinci yanaşmaya əsasən, həqiqət tam mənada mövcud olan və ya olmayan bir anlayış deyil, hər bir iddia öz mahiyyəti etibarilə müəyyən dərəcədə həqiqəti ehtiva edir. Elmi araşdırmaların məqsədini obyektlərin həqiqətini tapmaq kimi müəyyənləşdirən realizm, tədqiqatların tarixini tərəqqi kimi dəyərləndirən optimizm və əldə etdiyimiz nəticələrin yanılmaları ehtiva etdiyi fikrini irəli sürən fallibilist nəzəri yanaşmaların kombinasiyası məhz “həqiqətə bənzərlik” – “verisimilitude” konsepsiyasını meydana gətirən nəzəri əsaslardır, deyə bilərik.

Beləliklə, həqiqətin dərəcələrlə ölçüldüyü fikrini irəli sürən və bir sıra ədəbiyyatlarda “yumşaq” həqiqət nəzəriyyəsi kimi adlandırılan bu yanaşmanın ilkin nəzəri əsaslarına Karl Popper, İlkka Niniluoto, Pavel Tiçi daha sonralar isə Stefan Yablo və Elayca Millqrem kimi müasir dövr filosofların əsərlərində rast gəlmək mümkündür [4, s.719]. Eyni nəzəriyyə tərəfdarı olmaqlarına baxmayaraq, bəzi nöqtələrdə İ.Niniluoto, T.Kun, K.Popper kimi mütəfəkkirlər arasında fikir ayrılıqları yaşanmışdır. Popperə görə, ideal həqiqət anlayışı mövcuddur, lakin bu həqiqət əlçatmazdır, digər tərəfdən isə o, bizim söylərimizə bələdçilik edərək tənzimləmə funksiyasını yerinə yetirir. Bu mənada, filosofa görə, elmi tədqiqat və ya nəzəriyyələr heç bir zaman ideal həqiqətə çata bilməyəcək, yalan konsepsiyaları elmi sferadan kənarlaşdırmaqla onlar sadəcə “həqiqətə bənzər” fikir kimi xarakterizə olunacaqdır. Bu məqamda T.Kun və İ.Niniluotonun Popperi haqlı tənqidi ilə qarşılaşırıq. Onların fikrincə, həqiqətə bənzərlik ideyası məntiqi olaraq daha düzgün nəticələr və daha az yanlış nəticələrin əldə olunmasını tələb edir. Bununla belə, Popper bir-birinin ardınca gələn nəzəriyyələrin daxilən ziddiyyət təşkil etdiyi fikrini müdafiə edir və elm tarixində daha çox “yalançı” nəzəriyyələrin olduğunu vurğulayır. Belə olan halda əksər hissəsi yanlış olan nəzəriyyələr vasitəsilə həqiqətə çatmağa çalışmaq mənasız cəba kimi dəyərləndirilməlidir, çünki bu mənada yanlış ideyalar həqiqətə aid element kimi çıxış edir [3, s.253-254].

Nəticə

Nəticə etibarilə obyektiv həqiqətə qovuşmaq hədəfi fəlsəfə və elmi tədqiqatlar üçün bir növ mayak xarakteri daşıyan, beləliklə də, fəlsəfə və elmi çiyin-çiyinə çalışmağa sövq edən bir epistemoloji idealdır, deyə bilərik. Məhz elmi-fəlsəfi perspektivdən yanaşsaq, Popperin təbirincə deyə bilərik ki, bilən subyektə ehtiyacı olmadan var ola bilən bilik forması obyektiv həqiqətdir. Bu məqamda sual yarana bilər, yaradılmağı deyil, kəşf edilməyi gözləyən bu həqiqətdə subyektin rolu heçmi yoxdur? Elm obyektiv həqiqət idealına çatmaq üçün ən effektiv vasitə rolunu oynasa da, qəbul etmək zəruridir ki, müşahidəçi qismində çıxış edən insanın, onun ağılı ilə açığa çıxarılmış nəzəriyyə və tədqiqat aparatlarının məhdudiyyətləri hər zaman mövcud olacaqdır. Başqa sözlə desək, həqiqət axtarışında olan tədqiqatçı öz kimliyini, hisslərini, inanc və düşüncə tərzini mütləq şəkildə koqnitiv proseslərdən kənarlaşdıraraq hərəkət edə bilməz. Lakin bütün bu faktorlar bilik prosesini “insansızlaşdırmağa”, onu müxtəlif cihazlarla əvəzləmək üçün də şərt hesab oluna bilməz. Çünki Avstraliya filosofu Brayn Ellisin də vurğuladığı kimi, obyektivlik insanların birgə çalışmasının mütləq şərti, bəşəri ehtiyacın nəticəsidir. Eyni zamanda elm təbiəti etibarilə daim inkişaf edən və özünü yeniləyən bir prosesdir ki, bu da öz növbəsində obyektivlik anlayışının tarixi baxımdan şərtlənməsinə bir eyhamdır. Belə ki, hər iki məqama diqqət yetirsək, obyektiv həqiqətin subyektivlik nüanslarını özündə minimal səviyyədə olsa da, əks etdirdiyini, digər tərəfdən isə hətta obyektiv elmi həqiqətlərin də regenerativ xarakter daşdığını, yəni ideya saxlandığı halda onun dəyişikliklərə uğradığını görmək mümkündür. Bu mənada filosof Daniel Şmaxtenbergerin düşüncə tərzini diqqəti cəlb edir. Onun yanaşmasına əsasən, bizə hər hansı bir situasiyaya dair bütün məlumatları ötürən və onları özündə əhatə edən bir perspektiv yoxdur. Bu, o mənaya gəlir ki, reallıq, gerçəklik özü transperspektiv və ya metaperspektivdir, yəni heç bir konkret baxış bucağından onu tamamilə izah etmək mümkün deyil. Beləliklə, deyə bilərik ki, obyektiv həqiqəti dərk etmək üçün multiperspektivdən yanaşmaq, ona tərif verməyi hədəfləyən nəzəriyyə və yanaşmaları dialektik vəhdətdə götürmək məqbul seçimdir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Aristotel. Metafizika* (tərcüm. A.İ. Tağıyev). Bakı: Mütərcim, 2008, 384 s.
2. *Cevizci A. Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları, 2011, 1216 s.
3. *Salgar E. Bilimsel İlerleme Nedir? Felsefe Dünyası* (62), 2015, s.233-257
4. Barnard R. & Ulatowski J. The objectivity of truth, a core truism? *Synthese*, 2017, 198 (2):717-733 pp.
5. *Hempel C.G. Inductive inconsistencies*. *Synthese*, 1960, 12(4), pp.439-469

6. *Michael P.L.* True to Life: Why Truth Matters. MIT Press, 2004, 204 p.
7. *Nozick R.* Invariances: The Structure of the Objective World. Belknap Press of Harvard University Press. 2001, 416 p.
8. *Steven C.W.* Reconfiguring Truth. Postmodernism, Science Studies, and the Search for a New Model of Knowledge. Rowman & Littlefield Publishers, 1996, 184 p.
9. *Хазиев В.С.* О понятии «объективная истина» // Философия и общество, 2013, №2(70), с.47-64
10. *Лифшиц М.А.* Об идеальном и реальном // Вопросы философии. 1980, №10, с.120-145
11. *Нарский И.С.* Диалектическое противоречие и логика познания. М. 1969, 245 с.
12. *Штирнер М.* Единственный и его собственность. Харьков: Основа, 1994, 560 с.
13. *Волкова Н.П.* «Мера вещей» Протагора как критерий истины // ΣΧΟΛΗ, 2019, №13(2), с.695-705

Redaksiyaya daxil olub 24.02.2024